M. Gaster şi literatura veche

Biografia spirituală a lui Moses Gaster (1856–1939) închide în sine destinul unui filolog care a rămas legat prin zeci de fire de cultura română, chiar dacă acestea au fost tăiate brusc la un moment dat. Îşi începe instruirea la o şcoală confesională evreiască şi la Gimnaziul „Gh. Lazăr" din Bucureşti, după care frecventează Liceul „Matei Basarab", avându-l ca profesor pe latinistul I.C. Massim, iar ultimele clase de liceu, la Colegiul „Sf. Sava", unde îşi dă bacalaureatul în 1873. Se dedică în continuare studiilor rabinice în cadrul Seminarului Teologic de la Breslau (Wrocław), în paralel cu audierea cursurilor de la Universităţile din Breslau şi Leipzig, devenind discipolul lui Gustav Gröber. Sub îndrumarea acestui renumit romanist neogramatic, îşi va susţine doctoratul, în 1877, cu o teză de fonetică istorică, intitulată *Zur rumänischen Lautgeschichte,* I. *Die Gutturale Tenuis*, publicată la Halle, în 1878, în „Zeitschrift für romanische Philologie". Anii de formare intelectuală şi-au pus amprenta asupra profilului unui filolog cu o probitate de necontestat. M. Gaster îşi făcuse deja debutul, în 1876, cu un articol de lexicologie, cu titlul *Câteva rectificări la etimologiile grece, turce şi maghiare ale lui Rösler*, publicat în revista „Columna lui Traian", condusă de Hasdeu, care îl protejase la început. Revine tot aici, în 1877, cu o notă etimologică şi o recenzie pe marginea *Dicţionarului turco-arabo-persan* al lui J.Th. Zenker. În anii următori, va fi prezent cu articole filologice şi în publicaţiile „Românul", „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", „Contemporanul", „Revista literară", „Convorbiri literare", „Naţiunea", „Transilvania", „Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland", „Archiv für slavische Philologie" „Archivio glottologico italiano", „The

BDD-B12-12 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:36 UTC)

International Journal of Apocrypha", „The Transactions of the Society of Biblical Archaeology", „Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums", „Literaturblatt für germanische und romanische Philologie", iar lista nu este completă. Reîntors în țară în 1880, susține prelegeri de literatură română şi mitologie comparată la Universitatea din Bucureşti, ca privat-docent, şi la Ateneul Român, apropiindu-se, totodată, de cercul „Junimii" bucureştene.

Pasiunea pentru „limba veche" i-a fost potențată, în mare parte, de prietenia sa cu Eminescu, pe care l-a cunoscut în perioada gazetăriei la „Timpul". Poetul îi va oferi pentru studiu multe dintre piesele de bibliofilie pe care le colecționase, insuflându-i un adevărat cult pentru vechile „letopiseți". Gaster va cumpăra ulterior unele dintre aceste cărți şi manuscrise, formându-şi, la rândul său, o valoroasă colecție de peste 10.000 de titluri, dintre care aproape 750 de texte vechi româneşti le va depune, la împlinirea vârstei de 80 de ani, la Biblioteca Academiei. O impresionantă arhivă de cărți, manuscrise şi documente care i-au aparținut va ajunge şi în custodia British Library, la The John Rylands University Library (University of Manchester) şi la The School of Slavonic and East European Studies (University College of London). Periplul său biografic cuprinde însă şi un moment nefericit, din toamna anului 1885, când cărturarul este expulzat din țară din cauza unei polemici cu prim-ministrul liberal D.A. Sturdza, precum şi a unui articol din ziarul „Românul" privind unele manifestări antisemite. După popasuri la Viena, Berlin şi Frankfurt, se va stabili, pentru restul vieții, la Londra, unde va deveni conferențiar Ilchester de literatură slavonă şi bizantină la University of Oxford, la recomandarea lui G.I. Ascoli şi Fr. Miklosich, precum şi conferențiar Schweich de istorie şi literatură samaritană la British Academy. Recunoaşterea ştiințifică de care se va bucura M. Gaster se va concretiza, de asemenea, prin desemnarea sa, în decursul anilor, ca preşedinte şi vicepreşedinte al Folklore Society, vicepreşedinte al Royal Asiatic Society, preşedinte al Quest Society, membru în

BDD-B12-12 © 2012 Casa Cărții de Ştiință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:36 UTC)

consiliul de conducere al Society of Biblical Archaeology şi The Gipsy Lore Society, membru, din 1930, al Royal Society of Literature, fiind apreciat, prin excelenţă, drept „savantul poliglot şi polihistor", cum avea să-l caracterizeze Mircea Eliade[183]. Cu toate că în 1888 este rechemat în ţară, la iniţiativa guvernului conservator, al lui Titu Maiorescu, în special, Gaster refuză definitiv să se repatrieze. La apariţia *Chrestomatiei*, în 1891, regele Carol I îi conferă, la propunerea lui G. Dem. Teodorescu, ministru al Cultelor şi Instrucţiunii Publice, medalia „Bene Merenti" cl. I. Va reveni, întâmplător, în ţară în 1921 şi în 1926, pentru susţinerea unor conferinţe. În 1929 este ales, la propunerea lui Sextil Puşcariu, membru onorar al Academiei Române[184].

Două sunt lucrările principale publicate în limba română care l-au propulsat pe Gaster în prim-planul cercetării literare şi filologice din epocă: *Literatura populară română* (1883) şi *Chrestomatie română* (1891). În *Precuvântare* la cea dintâi lucrare, autorul afirmă caracterul novator al demersului său, argumentat prin faptul că nu a încercat încă nimeni „a grupa şi a studia *întreaga* literatură populară a unui popor, mai cu seamă după izvoarele ei şi în legătură cu literatura altor popoare"[185].

Analiza sa comparativă se focalizează asupra cărţilor populare, aşa-numitele cărţi „eretice", redescoperite pe baza unor versiuni manuscrise în mare parte inedite. Cele 69 de manuscrise (dintre care opt îi fuseseră împrumutate de Eminescu) cuprind, în cea mai mare parte, „romanţuri" populare, apocrife religioase, legende hagiografice şi eshatologice, cărţi didactice şi astrologice, alături de câteva piese

[183] Vezi Mircea Eliade, *Moartea Doctorului Gaster*, în „Revista Fundaţiilor Regale, VI, 1939, nr. 5, p. 395–399.

[184] Pentru profilul spiritual al savantului, vezi şi Ştefan Paşca, *Activitatea lui Moses Gaster în domeniul lingvisticii şi al filologiei române*, în CL, I, 1956, nr. 1–4, p. 103–117; Virgiliu Florea, *Dr. M. Gaster, omul şi opera. Reconstituiri biobibliografice*, Cluj-Napoca, Editura Fundaţiei pentru Studii Europene, 2008.

[185] M. Gaster, *Literatura populară română*, ediţie, prefaţă şi note de Mircea Anghelescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1983, p. 4.

BDD-B12-12 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:36 UTC)

clasice de folclor, puține la număr, descrise și comentate sub aspectul provenienței, al filiației, al variantelor și al circulației lor, cu ilustrări semnificative de texte. Ele sunt ordonate tipologic în trei categorii distincte: literatură estetică sau romantică (*Alexandria, Varlaam şi Ioasaf, Sindipa, Cele 12 vise ale lui Mamer, Bertoldo, Archir şi Anadan, Floarea darurilor* ş.a.), literatură etică, cu un scop moralizator „pronunțat" (fabule, proverbe şi ghicitori), şi literatură religioasă (*Legenda despre lemnul crucii, Moartea lui Avraam, Apocalipsul apostolului Pavel, Legenda Duminicei*, cărți de „prevestiri şi de noroc" ş.a.). În apendice este reprodus textul *Voroava a preaînțeleptului garamanților [brahmanilor] către marele Alexandru*, considerat de autor o „dezvoltare a unei părți din *Alexandrie*", în realitate un fragment independent din *Ceasornicul domnilor* al lui Antonio de Guevara, în traducerea din latină a lui Nicolae Costin.

În legătură cu proveniența unor apocrife şi pseudoepigrafe, Gaster îmbrățişează fără rezerve teza lui Hasdeu, expusă în volumul al doilea din *Cuvente den bătrâni*, în consonanță cu cercetările lui P.J. Šafářik şi V. Jagić, privind rolul bogomilismului în geneza şi răspândirea cărților populare în spațiul cultural slav şi în cel autohton. Pe această filieră, s-ar fi perpetuat, de fapt, dualismul religios iranian, mazdeismul, asimilat de doctrina bogomilică, prin intermediul căreia s-a proliferat la slavii şi la românii din sudul şi nordul Dunării. Potrivit autorului, motivele proprii discursului religios de factură bizantină s-au „amalgamat" cu elementele sectare răspândite sub forma atractivă a poveştilor[186]. Un exemplu la care apelează este oferit de motivul dracului, denumirea populară a Diavolului sau a Satanei, identificat de fapt cu un „şarpe uriaş". Juxtapunerea s-a realizat prin asimilarea figurii demonice a Satanei, preponderentă în ideologia bogomilică, cu figura arhaică, preexistentă, a balaurului, „acel şarpe uriaş aripat". Gaster este, de asemenea, adeptul teoriei istoriciste privind originea iudaică

[186] *Ibidem*, p. 173.

BDD-B12-12 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:36 UTC)

a unor descântece româneşti, în timp ce alte cărţi populare ne-ar fi parvenit prin filieră turcă. Pledoariile sale în această direcţie vor fi reluate în capitolul al doilea, intitulat *The Bogomilism: Its Spread and Influence. The Apocrypha of the Old Testament*, din volumul publicat în 1887[187]. Punctele de vedere avansate de Hasdeu şi Gaster au fost demontate convingător de D. Russo[188], care a susţinut nu numai că textele eshatologice din *Codex Studzanus* nu au nimic comun cu bogomilismul, ci sunt chiar contrare în unele porţiuni ereziei respective. Noi argumente în critica influenţelor externe de acest gen au fost aduse apoi de Nicolae Cartojan[189] şi Emil Turdeanu[190], ajungându-se la concluzia că traducerea apocrifelor religioase din slavonă în română s-a datorat unui reprezentant al clerului ortodox de rang inferior, mai concesiv faţă de dogmă.

Cea de-a doua lucrare reprezentativă pentru prestaţia de înaltă ţinută ştiinţifică a lui Gaster este *Chrestomatie română*, apărută în două volume, în 1891, având subtitlul *Texte tipărite şi manuscrise (sec. XVI–XIX), dialectale şi populare* şi comentarii cu text paralel în română şi în franceză. Primul volum cuprinde o „precuvântare" şi o introducere, urmate de o schiţă de gramatică istorică şi o antologie de texte din perioada 1550–1710, reproduse cu caractere chirilice (în majoritatea cazurilor). Cel de-al doilea volum are o secţiune de dialectologie, una de literatură populară, o selecţie de texte datate între 1710–1830, precum şi un amplu glosar româno-francez. Încă din *Precuvântare (Avant-propos)*, autorul îşi afirmă intenţia de a surprinde, pe

[187] M. Gaster, *Ilchester Lectures on Greeko-Slavonic Literature and its Relations to the Folk-lore of Europe during the Middle Ages*, London, Trübner & co., Ludgate Hill, 1887, p. 15–43.
[188] D. Russo, *Studii bizantino-române*, Bucureşti, J. Göbl, 1907, p. 27–29.
[189] N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească*, vol. I. *Epoca influenţei sud-slave*, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1929, p. 43–48.
[190] Émile Turdeanu, *Apocryphes bogomiles et apocryphes pseudo-bogomiles*, în „Revue de l'histoire des religions", tom. 138, 1950, n° 1, p. 22–52; idem, *Apocryphes slaves et roumains de l'Ancien Testament*, Leiden, E. J. Brill, 1981, p. 1–74.

BDD-B12-12 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:36 UTC)

baza textelor prezentate, „mersul gradat" al limbii române literare, cu un „îndoit" scop: filologic şi istorico-literar. Făcând critica crestomaţiilor anterioare, Gaster se prevalează, pe bună dreptate, de faptul că T. Cipariu s-a limitat, în întreprinderea sa similară din 1858, doar la fragmente de texte tipărite, anterioare secolului al XVIII-lea. Or, cele mai vechi şi mai autentice monumente de limbă şi literatură română s-au dovedit a fi acelea care s-au păstrat în manuscrise, care, alături de textele populare, dialectale şi de cele neliterare (documente, zapise), devin „oglinda neştirbită a graiului viu".

În principal, autorul a inclus „extracte" din 98 de manuscrise şi din 95 de tipărituri apărute până la 1830, precum şi din câteva texte dialectale şi folclorice inedite. Spre deosebire de predecesorii săi (T. Cipariu, A. Lambrior), el renunţă la împărţirea tradiţională a materialului după provinciile istorice de proveniență, fiind preocupat „de a nu despărţi, ci de a lega textele între ele, a arăta legătura în care stă mişcarea literară dintr-o parte cu aceea din cealaltă parte a ţării"[191].

O veritabilă panoramă a literaturii române vechi este schiţată în *Introducere*, pe baza căreia Gaster va elabora apoi şi sinteza *Geschichte der rumänischen Literatur*, publicată în *Grundriss der romanischen Philologie* (tomul II, partea a III-a, Strasbourg, 1901), precum şi articolul corespunzător scris pentru *Encyclopedia Britannica*. Istoricul literar împarte literatura română în trei epoci bine definite (slavonă, grecească şi modernă sau romanică), în funcţie de limba traducerilor şi de „influenţa covârşitoare ce a avut când o literatură, când alta asupra scriitorilor români"[192]. În cadrul fiecărei perioade, textele sunt structurate în câte cinci genuri: teologie, drept, istorie, poezie sau literatură estetică şi literatură populară scrisă şi nescrisă. În cadrul literaturii aşa-zis estetice, de pildă, el surprinde pătrunderea în cultura română a unor celebre „romanţuri", traduse după originale neogreceşti, precum *Aethiopica* lui Heliodor, *Erotocritul* lui Cornaro sau *Critil şi Andronius*, care au ajuns să fie asimi-

[191] Gaster, CR, I, p. VI.
[192] *Ibidem*, p. XIV.

BDD-B12-12 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:36 UTC)

late literaturii populare. Dintre scrierile în versuri sunt reținute *Oda* din 1674 a lui Mihail Halici junior, elegia *Viața lumii* a lui Miron Costin, ca şi epigrama din *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, pe care i-o atribuie tot lui Costin. În schimb, *Hronicul* lui Cantemir i se pare a fi scris „într-o limbă mai de neînțeles", aservită sintaxei latine[193].

Una dintre ideile viabile pe care le lansează Gaster este existența unor „nuanțe dialectale mai pronunțate" în primele stadii ale limbii române literare, pentru ca la începutul secolului al XVIII-lea aceasta să devină „aproape uniformă munteană"[194]. În privința textelor rotacizante, el le consideră însă greşit simple cópii după tipăriturile coresiene. Unele dintre aceste păreri au stârnit reacția destul de dură a unor confrați din țară, printre care Aron şi Nicolae Densuşianu sau A. Philippide. Dacă savanți străini precum Meyer-Lübke şi G. Weigand se arătaseră impresionați de amploarea şi noutatea operei sale, după opinia dură a lui I. Şiadbei ea s-ar caracteriza doar prin „explicarea simplistă", „imprecizia nelimitată", „confuzia şi fantazia activă"[195]. Cu toate aceste rezerve, nu întotdeauna motivate, care au vizat, cu precădere, partea introductivă, selecția de texte întreprinsă cu acuratețe de Gaster a constituit, decenii la rând, un instrument de lucru de neînlocuit pentru studierea monumentelor limbii române[196]. Deosebit de util s-a dovedit a fi *Glosarul* întocmit de el, care reuneşte cuvintele şi formele caracteristice limbii vechi, cu indicația în franceză a sensului lor.

În aceeaşi manieră doctă, Gaster a editat, în „Archivio glottologico italiano", din 1886–1888, cea mai veche versiune în limba română, descoperită până la acea dată, a *Fizi-*

[193] *Ibidem*, p. LXVI.
[194] *Ibidem*, p. XC.
[195] I. Şiadbei, *Ştiință şi improvizație. Istoria literaturii române în străinătate*, Iaşi, Institut de Arte Grafice şi Editură „Viața Românească", 1925, p. 23–33.
[196] A se vedea şi Virgiliu Florea, Elena Cernea, *Din istoria unei capodopere: „Chrestomatie română", de M. Gaster*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2010.

BDD-B12-12 © 2012 Casa Cărții de Ştiință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:36 UTC)

ologului (ms. rom. BAR 1151). O altă ediție a sa este consacrată manuscrisului londonez copiat de Radu de la Măniceşti în 1574, volum tipărit prin anii 1892–1895, dar difuzat abia în 1929, fără ştirea autorului, cu titlul greşit *Tetraevanghelul diaconului Coresi din 1561*. Textul mai fusese publicat parțial, respectiv Evanghelia după Matei, tot în revista „Archivio glottologico italiano", în 1890–1892. Literatura română veche îi datorează enorm acestui cercetător solitar.

BDD-B12-12 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:36 UTC)